

אוניברסיטת בר-אילן

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבו עי

פרשת במדבר, תשס"ב
מספר 444

מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

כלולות ואמהות

בהפטרת פרשת 'במדבר' (הושע ב) אנו מתוודעים לנבואת הושע המתארת לראשונה בספרות הנבואה את מערכת היחסים שבין ה' לעם ישראל, כמערכת יחסים שבין גבר ואשה הנשואים זה לזה. מערכת היחסים נפרשת לפנינו החל מתקופת החיזורים, דרך הולדת הילדים, וכלה במשבר המאיים בפירוק הנישואין. הושע הוא גם הראשון המתאר את הזמן הסמוך ליציאת מצרים כעת כלולות אידיאלית, בה היה קשר הדוק בין שני בני הזוג. הדדיות היחסים התבטאה בכך שהגבר דאג לנערה חסרת הכל, נתן לה מזון, כיסה את מערומיה ועטר אותה בתכשיטים.¹ הנערה מצידה הלכה אחריו בנפש חפצה על אף שהגבר הוליכה למדבר. פרטים אלה עולים ונרמזים במקומות שונים בפרק ב, אך בולטים במיוחד בתיאור תיקון המצב, שכן אז מחזיר הגבר את האשה אל התקופה האידיאלית על ידי הולכתה לאותו מקום כדי לחדש את אהבתה: "לָכֵן... אֲנִי מִפְתִּיחַ וְהִלְכְתִּיךָ הַמִּדְבָּר וְדַבַּרְתִּי עִלְ-לְבָבָהּ. וְנָתַתִּי לָהּ... וְנָאֵת-עִמָּךְ עֶכְוֹר לְפֶתַח תְּקֵנָה וְעִנְתָהּ² שְׁמָה פִּימִי נְעוּרֶיהָ וְכִיּוֹם עֲלוֹתָהּ מֵאֶרֶץ-מִצְרַיִם" (ב, טז-יז). הנביא גם מציין כי ההתחלה החדשה תהא טובה מקודמתה: "וְנִאֲרָשְׁתִּיךָ לִי לְעוֹלָם וְנִאֲרָשְׁתִּיךָ לִי בְצִדְקָה וּבְמִשְׁפָּט... וּבְרַחֲמִים" (שם, כא).

ירמיהו הולך בעקבות הושע ומתאר את תקופת הנדודים במדבר כתקופת ירח הדבש של הזוג. אין התייחסות להטבות חמריות שהביאו לדבקותה של האשה באיש,³ אלא הקשר מתואר כאהבה שאינה תלויה בדבר: "כִּי אָמַר ה' וְכָרַתִּי לְךָ חֶסֶד וְנְעוּרֶיךָ אֲהַבֶּתְךָ כְּלוּלֶיךָ לְכַתֵּךְ אֲחֵרִי בַמִּדְבָּר בְּאֶרֶץ לֹא זְרוּעָה" (ב, ב) – תנאי המקום אינם מתאימים לפריחת אהבה, על כן לא יפלא שהגבר רואה ביחסה של הנערה אליו - חסד, ואין הוא מקבלו כמובן מאליו.⁴

הושע היה גם הראשון שתלה את ההידרדרות שחלה במערכת היחסים של בני הזוג, בהתנהגותה הנלוזה של האשה. דווקא כאשר היא אינה נמצאת במדבר, רעבה וצמאה, אלא היא משופעת בכל טוב, היא נוטשת את בן זוגה ופונה לגברים אחרים: "כִּי וְנָתַתְּ אִמָּם הַבִּישָׁה הַזֹּרְתָם פִּי אֲמָרָה אֲלֵכָה אֲחֵרִי מֵאֲהָבִי נִתְּנִי לְחָמִי וּמִימִי צִמְרִי... שְׂמִנִי וְשָׂקוּיִי" (ב, ז), והגרוע מכל - היא נוטלת את כל מתנותיו ועושה בהם שימוש לרעה, ובכך מערערת את מוסד הנישואין: "כִּי אֲמָרָה אֲלֵכָה אֲחֵרִי מֵאֲהָבִי נִתְּנִי לְחָמִי וּמִימִי... וְהָיָה לֹא יָדְעָה פִּי אֲנִי נִתַּתִּי לָהּ הַדָּגָן וְהַתִּירוֹשׁ וְהַיֶּזֶבֶק וְהַיֶּסֶף הַרְבִּיתִי לָהּ וְזָהָב עָשׂוּ לְבַעַל" (ב, ז-י).

ירמיה מדגיש את התמיהה: איך יתכן שהעם נוטש את אלוהיו דווקא בארץ הטובה, ואומר: "הַמִּדְבָּר הֵייתִי לְיִשְׂרָאֵל... מְדוּעַ אָמְרוּ עַמִּי רָדְנוּ לֹא-נִבְזָא עוֹד אֲלֵיךָ. הַתְּשַׁפַּח בְּתוֹלָה עֲדָיָה... וְעַמִּי שָׁכַחוּנִי יָמִים אֵין מִסְפָּר" (ב, לא-לב) – אם הכלה הייתה נאמנה במדבר, כיצד שכחה את אהובה כאשר הביאה אל-אֶרֶץ הַפְּרִמָּל לְאֵכָל פְּרִיָּה וְטוֹבָה? גם הוא כהושע מגנה את פעולותיה כזנות,⁵ ולשונו בוטה כלשונו של הושע:⁶ "כִּי עֲלֵ-כָל-

¹ ראה ב, י-יא: "וְהָיָה לֹא יָדְעָה פִּי אֲנִי נִתַּתִּי לָהּ וְזָהָב עָשׂוּ לְבַעַל. לָכֵן אָשׁוּב וְלִקְחֹתִי דָגְנִי בְּעֵתוֹ... וְהִצַּלְתִּי צִמְרִי וּפְשָׁתִי לְכִסּוֹת אֶת-עֲרוֹתָהּ."

² אין הסכמה בין המפרשים למשמעות הפועל הזה: ראה "ע ורד"ק פירשו: תשיר, רש"י פירש: תשכון במדבר (מלשון מעון), מקינטוש (A. A. Macintosh, HOSEA, (I.C.C.), 1997). פירש בעקבות ר' יונה אבן ג'נאה בספר 'השרשים' על הפסוק "אענה את השמים וכו' (ב, כג-כד): תהיה קשובה, תשים לבה."

³ יחזקאל (פרק טז) לעומת זאת, מדגיש את הטוב שעושה האיש עם הנערה, את חסדו, נדיבותו וחמלתו: תינוקת בת יומה, עירומה וחסרת מגן, נמצאת משלכת בשדה, והגבר פורש כנפיו עליה ודואג לכל מחסורה, החל בכריתת חבל הטבור, רחיצתה וסיכתה, וכלה בקישוטה בעדיים ערב כלולותיה לאחר שגדלה ובגרה. בכך מרחיב יחזקאל כדרכו, בפרטים מוחשיים בלי להותיר הרבה לדמיון, את התמונה הברורה למדי שכיוון אליה הושע: "פֶּן-אֶפְשִׁיטְנָה עֲרֻמָּה וְהִצַּגְתִּיהָ כְּיוֹם הַהִלָּדָה וְשָׂמְתִיהָ כַּמִּדְבָּר... וְהִמַּתִּיהָ בְּצִמָּא" (ב, ה). גם ישעיהו מתייחס לנושא, אך לנבואתו דרוש דיון בנפרד.

⁴ דומה לזה יחסו של בעז לרות: "וַיֵּאמֶר בְּרוּכָה אַתְּ לַה' בְּתִי הֵיטֵבְתְּ חֶסֶדְךָ הַצְּחִירֹן מִן-הַרְאשׁוֹן לְבִלְתִּי-לָקֵת אֲחֵרֵי הַבְּחוּרִים... וְאִם עָשִׂיר" (ג, י).

⁵ הושע גם רומז לצד הגופני הכרוך בזנות: "וּתְסַר זַנְוִינָה מִפְּנֵיהָ וְנִאֲפוּפִיה מִבֵּין שְׂדֵיהָ" (ב, ד), והרמז הזה יצמת וישגשג בתיאורו הפלסטי של יחזקאל בפרק כג.

⁶ אך לא כלשון יחזקאל, שאינו חוסך באף פרט בכדי לתאר את שפל המדרגה אליו יורדת האשה הסוטה מאחרי בעלה.

גְּבֻעָה... וַתַּחַת כָּל-עֵץ רָעוּן אֶת צֵעָה זֹנָה" (ב, כ), "שְׁאֵי-עֵינֶיךָ עַל-שָׁפִים וּרְאֵי אִיפֹה לֹא שְׂכַבְתָּ עַל-דֶּרֶכִים יְשֻׁבָה... כְּעַרְבֵי בְּמִדְבָר, וַתַּחְנִיפֵי אֶרֶץ בְּזוּנוֹתֶיךָ וּבְרָעוֹתֶיךָ" (ג, ב).
 ירמיה שונה מהושע גם בהכפילו את דמות האשה הבוגדת: הושע הוכיח רק את מלכות ישראל, היא אפרים, כי: "סֹבְבֵי בְּכַחַשׁ אֶפְרַיִם וּבְמַרְמָה בֵּית יִשְׂרָאֵל, וַיהוּדָה עַד רֹד עַם-אֵל וְעַם-קְדוֹשִׁים נֶאֱמָן" (יב, א), אבל לאחר גלות עשרת השבטים יסתבר שמלכות יהודה אינה כה נאמנה, לכן מתאר ירמיה בפרק ג צמד אחיות מופקרות (משוכה ישראל ובגודה יהודה), שהגורעה שבהן היא הצעירה, בגודה יהודה, כי לא למדה לקח מעונשה של הבכירה.

השינוי הבולט ביותר שחל אצל ירמיה הוא ביחס כלפי הילדים.⁸ הושע מתאר את הילדים שנולדו לבני הזוג כגורם המפריע לקשר בין בני הזוג מחד, וכחוט המקשר ביניהם מאידך. האב אמנם מסתייג מהם כי הם "בני זנונים" ו"לא עמי", והם ממחישים לו את בגידותיה של אשתו, אך כיון שהם בניה, והוא עדיין מעוניין בתיקון מערכת היחסים הלוקיה בינו לבניה, הוא פונה אליהם שיתערבו בסכסוך ויפעילו את השפעתם על אמם, אולי תטה אזנה לדבריהם מכוח אהבתה להם, וימנע הצעד הלא רצוי: שילוחה של האשה. על כן הוא מפציר: "ריבו באמכם ריבו, כי היא לא אשתי ואנכי לא אישה" (ב, ד).

מי הם הילדים? האם הם הדור הבא שעדיין לא חטא, לעומת האם – הדור הנוכחי (כדעת רש"י וראב"ע)? או שמא הם אותם יחידים מישראל שעדיין נאמנים לא-ל בניגוד לרוב (כדעת רד"ק)? או שמא הם הנביאים שצריכים להתרות בעמם (כדעת מלבי"ם)? בין כך ובין כך אנו רואים שבתקופת הושע יש התייחסות לבנים כאל מי שטובים מאמם, למרות מקורם הפגום.

בדור חורבן הבית כבר אי אפשר היה לעשות הבחנות כאלה בין האם לבנים, שכן נשלחו כבר נביאים להוכיחם במשך כמה דורות, ולא הצליחו להחזיר את העם בתשובה. על כן מכתים ירמיה את הבנים באותו חטא שחטאו אבותיהם: "לִמָּה תִרְיָבוּ אֵלַי כְּלִכְּם פִּשְׁעֵתֶם בִּי נְאֻם-ה'... לְשׂוֹא הַפִּתִּי אֶת-בְּנֵיכֶם, מוֹסֵר לֹא לְקָחוּ" (ב, כט-ל), ובלשון המשל של האם הזונה: "אֵי לֹזֶאת אֶסְלַח-לָךְ, בְּנִיךָ עֲזוּבוֹנִי וַיִּשְׁבְּעוּ בְּלֹא א-להים וַאֲשַׁבֵּעַ אוֹתָם וַיִּנְאָפוּ וּבֵית זֹנָה יִתְגוֹדְדוּ" (ה, ז). כלומר, חטא האם דבק כבר גם בבניה ועל כן אי אפשר לסלוח, לא לה ולא להם. גם בנמשל מדגים ירמיה את ההשחתה המוחלטת על ידי תיאור מתחום המשפחה: "הַבָּנִים מְלַקְטִים עֵצִים וְהָאֲבוֹת מְבַעְרִים אֶת-הָאֵשׁ וְהַנְּשִׁים לְשׂוֹת בָּצֵק לַעֲשׂוֹת כְּנָנִים לְמַלְכַת הַשָּׁמַיִם וְהַסֶּךְ... לְאֱלֹהִים אֲחֵרִים לְמַעַן הַכְּעִסְנִי" (ז, יח). כל שנותר לעשות הוא לעורר לתשובה את דור הבנים: "שׁוּבוּ בָנִים שׁוֹבְבִים אַרְפֵּה מְשׁוּבְתֵיכֶם", בתקווה שיענו: "הִנְנוּ אֲתָנוּ לָךְ כִּי אֲתָה ה' אֱ-לֹהֵינוּ" (ג, כב). אשר לאשה, חטאיה כה הרחיקה מבעלה, שאפשרות הפירוד שרק נרמזה אצל הושע הפכה לעובדה מוגמרת אצל ירמיה: "לֹאמַר הֵן יִשְׁלַח אִישׁ אֶת-אִשְׁתּוֹ וְהִלְכָה מֵאֶתָּה וְהָיְתָה לְאִישׁ-אֲחֵר הַיָּשׁוּב אֵלֶיךָ עוֹד, הֲלוֹא חֲנוּף תַּחֲנוּף הָאֶרֶץ הִיא וְאֵת זֵנִית רַעִים רַבִּים וְשׁוֹב אֵלַי נְאֻם-ה'" (ג, א) ¹⁰.

דמות האם תעבור שינוי נוסף אצל ירמיה בתיאור הנחמה העתידה. כאשר ישובו הבנים אל אביהם, לא תקדמם אמם, שהרי נשללה אפשרות חזרתה לבית בעלה הראשון, על כן עולה דמות של אם קדמונית, וזו מעוררת רחמים על בניה שרחקו ממנה: "קוֹל בְּרָמָה נִשְׁמָע... בְּכִי תִמְרוּרִים רַחֵל מְבַכָּה עַל-בְּנֵיהָ מְאֹנָה לְהִנָּחַם עַל-בְּנֵיהָ כִּי אֵינָנִי" (לא, יד). אחד הבנים הוא "הַבֵּן יָקִיר לִי אֶפְרַיִם אִם יֵלֵד שְׁעֵשְׂעִים כִּי-מִדֵּי דְבָרִי בּוֹ זָכַר אֲזַכְּרֶנּוּ עוֹד, עַל-כֵּן הֵמוּ מְעִי לוֹ רַחֵם אַרְחָמֶנּוּ נְאֻם-ה'" (לא, יט). אפרים זה הוא אותו בן שהושע עוד קיווה שלא ירחק מביתו, כי עדיין לא אפסה תקווה לתיקון הבית והמשפחה: "וְרַחֲמֵי אֶת-לֹא רַחֲמָה וְאֲמַרְתִּי לֹא-עֲמִי עֲמִי-אֲתָה וְהוּא יֹאמַר א-לֵהִי" (ב, כה).

יונה בר מעוז

המחלקה לתנ"ך ומפעל ה"כתר"

⁷ ביחזקאל כג הן נקראת 'אהלה' ו'אהליבה'.

⁸ אצל יחזקאל זנות האשה היא כה דומיננטית ומעשיה כה מחיריים, שהיא מאבדת כל רגש אימהי, ולכן הילדים נופלים קרבן למעשיה, תרתי משמע. לעתים היא פוגעת בהם באופן ישיר למען השג מטרותיה: "וַתִּקְחֵי אֶת-בְּנֵיהָ... אֲשֶׁר יִלְדָתָ לִי וַתִּזְבְּחֵם לָהֶם לְאֹכֹל הַמַּעֲט מִתְּזוּנוֹתֶיךָ. וַתִּשְׁחָטֵי... וַתִּתְּנֵם בְּהַעֲבִיר אוֹתָם לָהֶם" (טז, כ-כא). לעתים הם סובלים מחטאיה כאשר מגיע זמן הענישה, כי אלה שיענישו אותה "הִמָּה בְּנִיךָ וּבְנוֹתֶיךָ יָקָחוּ" (כג, כו). ואכן העונש שניתן לה ביחזקאל תואם את חומרת מעשיה הן כלפי בעלה והן כלפי ילדיה, כי אי אפשר להסתפק בשילוחה של האשה, אלא "וַשְׁפֹּטֶיךָ מִשְׁפָּטֵי נְאֻפּוֹת וְשִׁפְכֹת דָּם וַתִּתְּנִיךָ בְּחַמָּה וְקִנְיָה" (טז, לח). כרוחב הפירוט של החטאים יהיה רוחב הפירוט לעונשים, הן בפרק טז והן בפרק כג בו נזכר משפטן של שתי הנשים המופקרות, עד ירידה לתיאור מדוקדק של פרטים מעין "אֶפְרַיִם וְזִמְרֵי יִסִּירוּ" (כג, כה). ההסלמה בענישה מתבטאת גם בעובדה שבהושע אלוקים הוא המעניש ישירות: "וְנַעֲתָה אֲגִלָּה אֶת-נִבְלָתָה לְעֵינַי מֵאֲהָבָיָה וְאִישׁ לֹא-יִצְלִינָה מִיָּדִי" (ב, יב), אך ביחזקאל המאהבים עצמם נוקמים בה: "לִכֵּן הִנְנִי מְקַבֵּץ אֶת-כָּל-מֵאֲהָבֶיךָ אֲשֶׁר עָרַבְתָּ עֲלֵיהֶם וְאֵת כָּל-אֲשֶׁר אֲהַבְתָּ עַל-כָּל-אֲשֶׁר שָׁנֵאת... וַתִּתֵּתִי אֲתָךְ בְּיָדָם" (טז, לו ואלך; וכן כג, כב ואלך).

⁹ המלים "היא לא אשתי ואנכי לא אישה" מציינות את התוצאה ההכרחית של מעשי האשה, והן מהוות את ההנמקה לריב הבנים באמם, כי הריס הנישואין הוא הריס ביתם. קיימת גם אפשרות פרשנית שזו מעין פורמולת גירושין. מידע פרשני נוסף בשאלה זאת ובשאלות אחרות ימצא המעיין בספרו של מקינטוש (ראה הערה 3 לעיל). פרשנותו למלים 'כי היא לא אשתי ואנכי לא אישה' אינה נותנת הסבר מספק מדוע יתערבו הילדים בסכסוך שבין ההורים.

¹⁰ כאשר ירמיה מתייחס לדמות נשית שחוזרת בתשובה, הוא מציגה כבת ולא כאשה: "שׁוּבִי בְּתוֹלַת יִשְׂרָאֵל... אֵל-עֵרֶךְ אֶלֶה. עַד-מִתִּי תִתְחַמְּקִין הַבַּת הַשׁוֹבְבָה" (לא, כ-כא).